

PÉTI MIKLÓS

A London–Budapest–Moszkva-tengely: Szenczi Miklós Milton *Moszkóviájáról*¹

A magyar olvasók többsége körében valószínűleg kevésbé ismert tény, hogy John Milton, az *Elvesztett* és a *Visszanyert Paradicsom* szerzője történeti műveket is írt. A *Britannia történetét* (*History of Britain*) az 1640-es évek végén kezdte el, de néhány év múlva abbahagyta, s végül befejezetlenül adta ki 1670-ben. Ez a mű a homályba vesző kezdetektől a normann hódításig tekinti át Nagy-Britannia, de főleg Anglia történetét: Milton sajátosan elegyíti benne a maga korában korszerű, tárgy emlékekre és megbízható forrásokra alapozó (ún. antikvárius) történetírói szemléletet a meseszerű hagyományok, legendák, mondák idézésével – „ha másért nem, de az angol költők és szónokok hasznára, akik mesterségük révén tudni fogják, hogyan használják ezeket megfelelően.”² A másik, leginkább címében történeti mű, a *Moszkóvia rövid története* (*A Brief History of Moscovia*) szintén az 1650-es évek előtt íródott, viszont csak 1682-ben, nyolc évvel Milton halála után jelent meg. A kiadó által adott cím alapján történeti munkát várnánk, az előszó ettől eltérően földrajzi értekezést ígér, a szöveg azonban etnográfiai különlegességeket, az angol–orosz kapcsolatok diplomáciatörténeti összefoglalóját és az oroszországi politikai rendszerrel és vallással kapcsolatos megfigyeléseket is tartalmaz. Nehéz eldönteni, Milton minek szánhatta a *Moszkóviát*: George B. Parks szerint például lehetséges, hogy a Cromwell-kormányzat által Oroszországba küldött diplomatákat eligazító jegyzékről lehet szó, míg mások szerint Milton pedagógiai munkásságának része: tankönyv-féleség, amely kivonatolja a tárgyban elérhető legfontosabb forrásokat.³ Akárhogy is legyen, a *Moszkóviát* első megjelenése óta szerény (különösen a költő késői mesterműveihez képest szerény), de nagyjából állandó érdeklődés övezi a Miltonnal foglalkozó irodalomtudósok és a Miltont kedvelő nagyközönség körében.

A *Moszkóvia* valóban megérdemli a figyelmet. A korabeli Angliához képest földrajzilag és kulturálisan is rendkívül távoli vidékekről való tudósítás önmagában is

¹ Részlet a szerző által készített *Moszkóvia*-fordítás utószavából.

² John MILTON: *The History of Britain, that Part Especially Now Call'd England*, London, 1670. Az idézet eredetije: „be it for nothing else but in favour of our English Poets, and Rhetoricians, who by thir Art will know, how to use them judiciously” – a továbbiakban, ha másképp nem jelzem, az angol nyelvű szövegeket saját fordításomban közlöm, a Miltontól idézett szövegek esetében lábjegyzetben közölve az eredetit is. Az antikvárius történetírással kapcsolatban ld. Graham PARRY: „Milton's *History of Britain* and the Seventeenth Century Antiquarian Scene”. *Prose Studies*, 19.3, 1996. 238–246; általánosan magyarul: ERŐS Vilmos: „A XVI–XVIII. századi történetírás”. *Világosság*, 2009 nyár. III–125.

³ Don M. WOLFE (szerk.): *Complete Prose Works of John Milton*, 8. kötet, New Haven, Yale University Press, 1982, 460–462.

érdekfeszítő, hiszen Milton leírásában keverednek a kora modern földrajztudomány legkorszerűbb módszerei és megfigyelései a „szentanúk” gyakran fantáziadúsan kiszínezett tudósításaival és útleírásaival és az antikvitásból vagy a középkorból hagyományozott tudásanyaggal. Ráadásul a szerző személye garancia arra, hogy óvatoskodó, diplomatikus megfogalmazások helyett határozott állásfoglalások és nyílt politikai ítéletek jellemezzék a szöveget – egyetlen példának elég itt megemlítenünk, hogy Milton már az előszóban „Európa legészakibb civilizáltnak tartott terület[ének]” határozza meg Oroszországot.⁴ A művet a huszadik századi és a jelenkori Milton-recepció is fontosnak tartja: R. R. Cawley 1965-ben beszédes című monográfiájában (*Milton’s Literary Craftsmanship* – kb. Milton irodalmi mestersége) mutatja be a *Moszkóviára* jellemző stilisztikai és szerkesztési bravúrokat, a narrátor sajátos sűrítési technikáját, rámutatva, hogy a műben „szokatlanul erősen nyilatkozik meg egy párhuzamosságokra érzékeny, szócséplést nem tűrő, pontos és precíz elme.”⁵ R. D. Bedford 1993-ban arra hívja fel a figyelmet, hogy már a *Moszkóviában* tetten érhető az *Elveszett Paradicsom* vezérmotívuma, a „szerencsés Bukás”: amikor ugyanis (az ötödik fejezet elején) Milton az Oroszországba vezetett angol expedíciók mögött meghúzódó kapzsiságról beszél, akkor egyúttal azt is megjegyzi, hogy ezekről a vállalkozásokról reményteljesen tudósít, mivel „gyakran a rossz események is jó következményekkel járnak.”⁶ Bedford szerint ez a megállapítás – utazással és felfedezéssel kapcsolatos kontextusát figyelembe véve – „magának az *Elveszett Paradicsomnak* is hangzatos, előremutató mottója” lehetne, hiszen az „bukott világ ismerős működésére” és benne „az emberiség kockázatos kalandokkal teli útjára” is utalhat.⁷ Az utóbbi évtizedek recepciójában áthelyeződött a hangsúly a *Moszkóviában* megjelenő ideológiai pozíciókra. Sharon Eytan a tényekre és forrásokra támaszkodó érvelésmód és a teremtő képzelet viszonyát vizsgálja a műben, s arra a következtetésre jut, hogy a *Moszkóvia* „angol” karaktere egy Milton és kortársai által megkonstruált európai identitásba illeszkedik be.⁸ Matthey Binney pedig egy frissen megjelent tanulmányában igyekszik árnyalni Milton megállapítását az orosz cárról („A cárnak korlátlan hatalma van”),⁹ rámutatva, hogy ez a megfogalmazás a késő tizenhetedik században korántsem az orosz uralkodót zsarnoknak, az oroszokat pedig szolgáknak beállító sztereotípiá megnyilvánulása, hanem olyan sajátos meglátás, amely már az orosz cár 18. századi, döntően pozitív angol ábrázolásai felé mutat.¹⁰

⁴ Don M. WOLFE (szerk.): i. m. 475. – „the most northern Region of Europe reputed civil” (kiemelés tőlem).

⁵ Robert Ralston CAWLEY: *Milton’s Literary Craftsmanship: A Study of A Brief History of Moscovia*, New York, Gordian Press, 1965, vii.

⁶ Don M. WOLFE (szerk.): i. m. 524. – „as good events oft times arise from evil occasions.”

⁷ Richard D. Bedford: „Milton’s journeys north: *A Brief History of Moscovia and Paradise Lost*”. *Renaissance Studies*, 7.1, 1993. 71–85, 76.

⁸ Sharon EYTAN: „Eastern Imaginings: Milton’s *Moscovia* and Beyond”. *The European Legacy*, 17.3, 2012. 367–376.

⁹ Don M. WOLFE (szerk.): i. m. 487. – „The Emperour exerciseth absolute power.”

¹⁰ Matthew W. BINNEY: „Russia as ‘Pattern or Example’: John Milton’s *A Brief History of Moscovia* (1682)”. *Prose Studies*, 42.2, 2021. 150–176.

Milton más műveihez hasonlóan a *Moszkóviát* sem kizárólag angol nyelvű és angolul író szerzők tárgyalták. A mű kivételes helyet foglal el Milton prózai életművében, amennyiben egy Angliától földrajzilag, kulturálisan, valamint vallási és politikai szempontból is távoli birodalomról tudósít, ahol az angol érdekek szükségképpen marginálisak. Ez a tény már viszonylag hamar, a tizenkilencedik század közepén felkeltette az orosz irodalomtudósok érdeklődését, akik (érthető módon) lényegesebbnek tartották Milton stilisztikai eljárásainál vagy az *Elveszett Paradicsom*-mal való lehetséges párhuzamoknál annak a vizsgálatát, hogy Milton milyen színben tünteti fel az orosz népet, és hogy az oroszországi viszonyokról való tudósításai mennyiben állják meg helyüket a korabeli források között. A mű orosz történeti recepciója az elmúlt másfélszáz év orosz történelmének megfelelően meglehetősen kiterjedt és sokszínű. Oydin Uzakovának a miltoni életmű orosz és szovjet fogadtástörténetét feldolgozó doktori disszertációjában a *Moszkóvia* az egyik leggyakrabban citált mű, amelyet „történeti és irodalmi kuriózumnak” (Polugyenzskij, 1860), „méltán elfeledett könyvnek” (Tolsztoj, 1874), de akár az orosz kultúrát kritizáló szatirikus műnek is beállították már. Ezekről a véleményektől eltérően Karnovics „a hazánk korábbi állapotáról szóló angol források átfogó és lelkiismeretesen összeállított gyűjteményéről” beszél, s vannak olyanok, akik szerint a mű – azáltal, hogy angol forrásokon keresztül orosz utazók szemtanú-beszámolóit is kivonatolja – az európai földrajztudományhoz való orosz hozzájárulásról tesz tanúságot.¹¹ Ezeknek a különféle értelmezési lehetőségeknek köszönhetően a *Moszkóvia* mindmáig foglalkoztatja (és megosztja) az orosz irodalomtudósokat, történészeket és társadalomtudósokat: egyetlen példának hadd idézzük itt Olga Dmitrijeva, a Moszkvai Állami Egyetem professzorának jellemzően kétértelmű méltatását 2006-ból, mely szerint Milton műve adja a legjobb képet „a Moszkóvia által az angol világképben elfoglalt helyről,” miközben „teljes mértékben felismeri [Oroszország] kulturális és vallási különbségeit.”¹²

Az angol-amerikai és az orosz kritikai hagyományban tapasztalható érdeklődéshez képest a *Moszkóvia* magyar recepciója meglehetősen gyér. A mű miltoni életműben elfoglalt helyét tekintve ez nem meglepő (rövid, posztumusz kiadott szövegről van szó), de viszonylagos ismeretlenségéhez valószínűleg az is hozzájárult, hogy a tizenkilencedik század végétől fogva Milton magyarországi befogadása elsősorban az *Elveszett Paradicsomra* és (kisebb mértékben) a rövid költeményekre irányult. Ez különösen a második világháború utáni időszakban, a „létező szocializmus” évtizedeiben vált szembeűnővé, amikor – nyilvánvaló ideológiai okokból – felértékelődött Milton forradalmisága, azonban ez (meglepő módon) nem járt együtt a valóban „forradalmi” (azaz: az 1650-es években írt) prózaművek újraértelmezésé-

¹¹ Oydin UZAKOVA: *The Reception History of John Milton in Russia and the Former Soviet Union (1745–2013)*, doktori disszertáció, Oklahoma State University, 2014, 65, 72, 68, 67.

¹² Olga DMITRIJEVA és Natalya ABRAMOVA (szerk.): *Britannia & Muscovy: English Silver at the Court of the Tsars*, New Haven, Yale Center for British Art, 2006, 29.

vel.¹³ Egyedül Szenczi Miklós, a huszadik század anglista-professzor próbálta megismertetni a *Moszkóviát* a magyar olvasókkal – és nem csak velük, hanem a nemzetközi tudós közönséggel is, hiszen orosz és angol nyelven is publikálta kutatásait a tárgyban. Az utóbbi tanulmányok, keleti blokkból származó anglista esetében szinte kivételes módon be is kerültek a nemzetközi szakirodalomba: a Milton prózai műveinek ún. Yale-kiadásában a *Moszkóviát* szerkesztő George B. Parks például kiemeli, hogy a közelmúlt tanulmányai közül Szenczi szövege „tárgyalja kiemelten a *Moszkóviában* megjelenő csípős ellenszenvet Oroszország és az oroszok iránt.” Ugyanebben a kötetben jelenti ki John B. Gleason a *Moszkóvia* orosz recepciójának tárgyalása során, hogy Szenczi orosz nyelvű tanulmánya „nem foglalkozik a [mű] történeti értékével, ami az orosz írókat szinte kizárólagosan érdekelte.”¹⁴ Úgy tűnik tehát, Szenczi mind az orosz, mind az angol-amerikai kritikai hagyományhoz képest újat és érvényeset – vagy legalábbis valami érdekeset – tudott mondani saját kora számára, s ezért feltétlenül érdemes itt röviden áttekintenünk főbb téziseit. Az angol és orosz nyelven írt tanulmányok mellett Szenczi két rövid, Dávidházi Péter által fordított részletet is beválogatott a műből az 1975-ben megjelent *Milton, az angol forradalom tükré* című szemelvény-gyűjteménybe: az ezekhez fűzött kommentárok, illetve a válogatás általam rekonstruálható logikája is az összkép részét alkotja majd. Szenczi munkáját természetesen befolyásolták korának politikai és kulturális kontextusai, s ilyen szempontból a *Moszkóviával* kapcsolatos munkássága talán többet tár fel a szocialista kultúrpolitika és irodalomtudomány működéséről, mint Milton művéről. Tény azonban, hogy Szenczit tanulmányozva a *Moszkóviáról* és talán magáról Miltonról is valamivel többet megtudunk.

Az 1904-ben született, egyetemi tanulmányait Budapesten és Aberdeenben végző Szenczi Miklós Országh László mellett a huszadik századi anglisztika egyik vezéralakja volt. Nincs lehetőségem itt felsorolni munkásságának minden aspektusát – ezt megtették már nálam hozzáértőbb személyek, akik ráadásul személyesen is ismerték¹⁵ – ezért csak röviden emlékeztetnék arra, hogy Szenczi az anglisztikának szinte minden ágában jelentőset alkotott. Diplomái megszerzése után nyelvkönyvíróként kezdte pályafutását (évekig gyakorló középiskolai tanár is volt), majd miután megírta és megvédte doktori disszertációját Webster drámáiból, megszervezte és egy évtizedig vezette a londoni University College magyar intézetét (ma a School of Slavonic and East European Studies része). Irodalomtörténeti publikációi ebből az időszakból főleg az angol–magyar kulturális kapcsolatokkal foglalkoztak. Magyarországra visszatérve fordítóként is tevékenykedett, tudósként pedig az angol irodalom minden korszakával kapcsolatban publikált. Hihetetlenül sokrétű élet-

¹³ Milton magyar recepciójáról a kommunizmus évtizedeiben ld. PÉTI Miklós: *Paradise from Behind the Iron Curtain: Reading, Translating and Staging Milton in Communist Hungary*, London, UCL Press, 2022.

¹⁴ Don M. WOLFE (szerk.): i. m. 469, 609.

¹⁵ FRANK Tibor: „A magyar anglisztika nehéz születése: Szenczi Miklós és Országh László”. In Papp Gábor (szerk.): *Értelmiségi választak 1945 után*, Budapest, Kossuth, 2017, 25–36; GYERGYAI Albert: „Arcképvázlat Szenczi Miklósról”. *Nagyvilág*, 20.12, 1975. 1912–1913.

műve alapján azt gondolhatnánk, Szenczinek csendes, nyugalmas, alkotó élet jutott osztályrészül, de ez nem teljesen igaz: londoni tevékenysége éppen a második világháború idejére esett, a Rákosi-diktatúra idején pedig elbocsátották az egyetemről, így kénytelen volt fordításokból fenntartani magát. Csak 1956 után kapta vissza egyetemi professzori székét, s az ezután következő időszakban – élete utolsó két évtizedében – dolgozott legfontosabb munkáin: az *Angol reneszánsz drámák* háromkötetes gyűjteményén (1961), a Szobotka Tiborral és Katona Annával együtt írt *Az angol irodalom történetén* (1972), vagy a Kéry Lászlóval és Vajda Miklóssal közösen szerkesztett, posztumusz kiadott *Klasszikus angol költők* című antológián (1986). Ebben az időszakban – a kádári konszolidáció éveiben – írta meg a romantikusokkal és Miltonnal kapcsolatos legfontosabb műveit is, amelyek közül kiemelkedik a *Moszkóviából* részleteket tartalmazó *Milton, az angol forradalom tükre* című, Milton prózai munkáiból rövid részleteket közlő gyűjtemény.

A *Milton, az angol forradalom tükre* egyszerre nagyratörő és szerény vállalkozás. Nagyratörő, mert Szenczi válogatása a teljes, rendkívül kiterjedt miltoni prózai életmű keresztmetszetét nyújtja az olvasóknak (a Cambridge-ben írt korai iskolai feladatoktól (az ún. *prolusióktól*) kezdve egészen a latin nyelvű és mindmáig vitatott szerzőségű *De Doctrina Christiana*ig. Szerény azonban, mivel minden műből csak részletet közöl és minimálisra fogja a magyarázó jegyzeteket. A *Moszkóviából* is csak két rövid szemelvény került be Szenczi válogatásába „Fjodor cár koronázása” és „Angol követ Borisz Godunov udvarában” címmel (mindkettő Dávidházi Péter fordításában), de ezek a részletek hangsúlyos helyen, Szenczi kötetének a legvégén foglalnak helyet, terjedelmükben pedig közelítenek a válásról szóló röpiratok bemutató részhez (azaz: 5–6 nyomtatott oldalt tesznek ki). Szenczi a részletekhez fűzött bevezető jegyzetében röviden ismerteti a mű szerkezetét, majd megjegyzi, hogy „mind a koronázás, mind a követfogadás leírása alkalmat adott Miltonnak a festői részletekben, barokk pompában való gyönyörködésre.”¹⁶ A Szenczi által kiválasztott, bámulatosan részletgazdag és élénk jelenetekben bővelkedő leírások valóban kitűnő példával szolgálnak Milton ábrázoló képességeire, de az egész mű kontextusában szembetűnő, hogy mennyire nem reprezentatívak sem az orosz történelem, sem pedig az angol–oroszl kapcsolatok miltoni felfogásának tekintetében. Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy Milton ezeket a pompás leíró részeket az elbeszélés drámai feszültségeit oldó, azokat tagoló betétekként iktatta be művébe: a koronázási jelenet például IV. (Rettegett) Iván uralkodásának leírását követi és Oroszország hírhedt „zavaros időszakának” izgalmas elbeszélését előzi meg, míg Sir Thomas Smith 1604–1605-ös sikeres követjárása kevésbé eredményes diplomáciai kapcsolatfelvételek egész sorának ismertetése után zárja magát a művet is. Különösen szembetűnő a Szenczi által válogatott *Moszkóvia*-részletek és a kötetben közvetlenül előttük szereplő, a *Britannia történetéből* vett szemelvények közötti kontraszt: utóbbiak (különösen a normann hódításról szóló rész) mozgalmas, drámai jelenetekben bővelkedő elbeszélésrészeket tartalmaznak, míg az előbbie-

¹⁶ SZENCZI Miklós (szerk.): *Milton, az angol forradalom tükre*, Budapest, Gondolat, 1975, 167.

ben Oroszország messzi, csodálatosan gazdag és jól kormányzott birodalomként jelenik meg, szinte mint a mesékben. A Fjodor cár koronázásáról szóló rész így fejeződik be:

Röviddel ezután a cár, Borisz irányításával, meghódította Szibéria hatalmas birodalmát, és foglyul ejtette annak királyát. Ugyanakkor leváltotta a becstelen tisztviselőket, és megszüntetett néhány korábbi adót. Summa summarum, a kormányzatban nagy változás következett be, de nyugalanság nélkül, békésen.¹⁷

A Borisz Godunov udvarába látogató angol követség leírása pedig a következőképpen záródik:

Amikor a követ visszaindult hazájába, a városból egy mérföldnyire vitték el ugyanolyan méltósággal, ahogy jövelekor fogadták, itt a követ leszállt a cár szánjáról, és beszállt egy másik szánra erősített hintójába; a többiek is szánra ültek, és simán, kellemesen utaztak hazáig.¹⁸

Nem vitás, hogy ezek a részletek is kiemelt pillanatait rögzítik a *Moszkóviában* bemutatott Oroszország-történetnek. Feltűnő azonban, hogy Szenczi kizárólag ezeket tartotta fontosnak közölni, s a szöveghez fűzött kommentárban sem ejt szót azokról az Oroszországra nézve kevésbé hízelgő részekről, amelyek egyértelműen kedvezőtlenül mutatják be az orosz kultúrát és politikát. A szövegben több szempontból is problematizált diplomáciai kapcsolatokról például Szenczi csak ennyit ír (George B. Parks fent idézett tézise nyomán): „A kapcsolatok fenntartását nyilván Cromwell köztársasága is fontosnak tartotta.”¹⁹ E megállapítás és a Szenczi által kiválasztott részlet alapján az olvasó azt hihetné, hogy az orosz–angol kapcsolatok kora modern története egy diplomáciai sikersztori, amely mindkét fél kölcsönös meglegedésére virágzott – ezzel szemben a *Moszkóvia* szövege ennél jóval árnyaltabban, a sikerek mellett a mélypontokra is figyelve, kiszámíthatatlan alakulásában mutatja be ugyanezt a folyamatot.

A *Milton, az angol forradalom tükré* című kötet nem specialistáknak, hanem a művelt nagyközönségnek szól, ezért talán nem túlzás azt állítanunk, hogy Szenczi válogatásában a korabeli kultúrpolitika hatását is felfedezhetjük. Nehéz elképzelni, hogy a kor kulturális döntéshozói számára tolerálható lett volna, hogy Milontól – azaz egy olyan szerzőtől, aki kereszténysége miatt eleve problematikus volt a szocialista könyvkiadás számára – nyílt kritika jelenjen meg az oroszországi politikai viszonyokról – még akkor is, ha ezek a régmúlt politikai viszonyai voltak, melyeket a szerző forrásai alapján, gyakran fantáziája segítségével rekonstruált. Nem tudhatjuk (és talán nem is lényeges), hogy Szenczi maga válogatta-e a kötetben szereplő

¹⁷ SZENCZI Miklós (szerk.): i. m. 182.

¹⁸ SZENCZI Miklós (szerk.): i. m. 184.

¹⁹ SZENCZI Miklós (szerk.): i. m. 166.

részleteket vagy egy szerkesztő/cenzor keze nyomán alakultak-e így: akárhogy is történt, a *Moszkóviából* közölt részletek emblematikus példái a Kádár-kori kultúrpolitika látszólag nyitott, de lényegében hamis alapokon nyugvó és torzító hatású kompromisszumkényszerének.

Ez a hazai viszonyokra jellemző kompromisszumkényszer, a *Moszkóvia* szemelvényezéssel történő „kozmetikázása” a *Milton, az angol forradalom tükré* című kötetben különösen akkor feltűnő, ha tekintetbe vesszük, hogy Szenczi a nemzetközi szakmai közösség előtt jóval összetettebb szempontok alapján nyilatkozott a *Moszkóviáról*. Az oroszul „Milton o Rossziji,” angolul pedig „Milton on Russia” című tanulmány, amelyet, mint korábban is említettem, a Yale-kiadás szerzői is idéztek, 1966-ban és 1967-ben jelent meg a *Russzko-jevropeszkije lityeraturnijü szvjazi*, illetve a *The New Hungarian Quarterly* hasábjain (a két szöveg azonos).²⁰ A tanulmány az angol-amerikai és az orosz álláspontok kiegyensúlyozott tárgyalásával indít, de Szenczi (az antológiában közölt részleteket figyelembe véve meglehetősen ironikus módon) nem elégszik meg azokkal a kritikai véleményekkel, amelyek a „kihagyás vagy elhagyás negatív [értsd: hiányon alapuló] erényében” („the negative virtue of elimination or omission”), azaz Milton sajátos sűrítő forráskezelésében azonosítják a szöveg jelentőségét, s kijelenti, hogy „ha a műnek bármilyen állandó érdeklődésre számot tartó értéke van, az bizonyos pozitív [értsd: meglévő, jelenvaló] tulajdonságokból vagy érdemeiből kell, hogy következzen.”²¹ Szenczi ezek után Milton forrásait és a mű megalkotásának szándékát kezdi vizsgálni, majd – a mű emlékezetes szófordulatait idézve – az alábbi következtetésre jut:

A *Moszkóvia* különös jelentősége abban a tényben áll, hogy a nagy angol hazafi és nagy költő, aki olyan időben írta ezt a művét, amikor úgy érezte, hazája vallási és politikai ügyekben is az emberi fejlődés élvonalában áll, meghatározza az „Európa legészakibb civilizáltnak tartott területéhez” való viszonyát, egy olyan országhoz való viszonyát, mely csak nemrég „szerzett ismeretlenségéből hírnevet,” mely viszonylag új jövevény volt az európai nemzetek közösségében, és a tizenhetedik század korai éveiben gyötrelmes „zavaros időszakon” esett át.²²

A *Moszkóvia* „pozitív” tulajdonságai vagy érdemei ezek szerint a mű azon pontjain keresendők, ahol Milton újradefiniálja az angol–orosz viszonyt. Szenczi ennek megfelelően a továbbiakban nem riad vissza a Milton vallási, kulturális és politikai elfogultságáról (vagy George B. Parks fent idézett szavaival: „csípős ellenszenvéről”) tanúskodó részek idézésétől és értelmezésétől, de ugyanilyen fontosnak tartja a mű esztétikai jellegzetességeinek, a „leírásokat átható költőiségnek,” illetve Milton „festői és pompás [jelenetek] iránti érzékének” kiemelését, s ha szükséges, proble-

²⁰ M. SZENCZI: „Milton o Rossziji”. *Russzko-jevropeszkije lityeraturnije szvjazi*, Moszkva–Leningrád, 1966; Miklós SZENCZI: „Milton on Russia”. *The New Hungarian Quarterly*, 25.8, 1967. 177–182.

²¹ Miklós SZENCZI: „Milton in Russia”, 178.

²² Miklós SZENCZI: „Milton in Russia”, 179.

matizálását.²³ A források és történeti kontextusok korrekt és precíz bemutatásán túl itt-ott persze találhatunk néhány kötelező gesztust a marxista-leninista kultúrpolitika irányába – ilyen például az a kijelentés, hogy „Milton morális problémákra fordított túlzott figyelme leginkább a közigazdaság területén torzítja el ítéletét” vagy amikor Kuzma Minyint, az 1612-es népfelkelés vezetőjét „az egyszerű ember képében megjelenő felszabadítónak” nevezi, akinek Milton „szívélyes elismeréssel adózik.”²⁴ Az összkép azonban jóval árnyaltabb és teljesebb a *Milton, az angol forradalom tükre* című kötetben közölt részleteknél: ha az utóbbiaknál egyfajta kényszeres kompromisszumot véltünk felfedezni a részletek válogatásában, itt inkább az objektív tárgyalás igényét érzékelhetjük abban, ahogy Szenczi a mű által felvetett ideológiai problémák mellett, azokat részben ellensúlyozva, részben kiegészítve a szöveg esztétikai sajátosságait is kommentálja.

Úgy tűnik tehát, hogy Szenczi ebben a tanulmányában határozottan miltoni szellemű, az *epikriszis* vagy *adiudicatio* retorikai stratégiáját alkalmazó kritikát ír: híven megőrzi a *Moszkóvia* gondolatmenetét és maradéktalanul előszámlálja a mű tulajdonságait, ahol azonban szükségesnek tartja, kritikával is él a miltoni gondolatmenet vagy elbeszélésmód kapcsán.²⁵ Ezzel alkalmasint magasabb szintű és talán elfogadhatóbb kompromisszumot köt a szocialista kultúrpolitikával, mint a pár évvel később megjelent *Milton, az angol forradalom tükre* című kötetben. Fontos azonban látnunk azt is, hogy Szenczi mindkét műben megpróbál túllépni a tolmács vagy a békítő kényszerű szerepén, hogy egy sajátos közép-kelet-európai perspektívával gazdagítsa a *Moszkóvia* fogadtatástörténetét. Mind az antológiában, mind az orosz és angol nyelvű tanulmányokban kitér ugyanis egy, a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonában levő 17. századi festményre, amely egy cári követfogadást ábrázol a Kremlben található Granovitaja-palotában.²⁶ Jelen tudásunk szerint a kép valószínűleg lengyel vagy magyar követek fogadását örökíti meg, Szenczi azonban felveti annak a lehetőségét, hogy az ábrázolás tárgya Sir John Merrick 1620-as látogatása a Romanov-házat megalapító I. Mihály cárnál. Erre ugyan nem szolgál bizonyítékkal, de megjegyzi, hogy „Milton színes leírása” segíthet a művészettörténeteseknek a kérdés eldöntésében.²⁷ Egyéb tudományos munkáiban Szenczi általában tartózkodott a spekulatív érveléstől, a *Moszkóvia* kapcsán azonban, úgy tűnik, fontosnak tartotta, hogy felvillantson egy pusztá feltételezést, melynek alapján teljesen új kulturális kontextusba, az angol–orosz kapcsolatok viszonyrendszerébe illeszthette a budapesti festményt. A szövegből nem derül ki egyértelműen, hogy Szenczi előremutató tudományos eredménynek vagy csupán a tudós közönség figyelmére számot tartó érdekességnek gondolta-e a képpel kapcsolatos eszmefuttatását. Öt

²³ Miklós SZENCZI: „Milton in Russia”, 181.

²⁴ Miklós SZENCZI: „Milton in Russia”, 180, 179.

²⁵ Az *epikriszis/adiudicatio* miltoni stratégiájáról ld. Daniel SHORE: „Why Milton is not an Iconoclast”. PMLA, 127.1, 2012. 22–37.

²⁶ Ismeretlen művész: „Követség fogadása a Kremlben”, XVII. század első fele, fa, olaj, 43,5 x 64 cm, Magyar Nemzeti Múzeum, Ltsz.: MTKCS 7.

²⁷ Miklós SZENCZI: „Milton in Russia”, 182.

évtized távlatából nézve leginkább szellemes kultúr- és tudománydiplomáciai gesztusnak, Nyugat és Kelet között új kapcsolatot építő ötletnek tűnik az elképzelés, hogy Milton sajátos Oroszország-képének alaposabb megértéséhez egy magyarországi festmény nyújthat segítséget. Milton elbeszélése szerint az első angol utazók a Dvina folyón át közelítették meg Moszkóvia birodalmát – Szenczi leleményes elgondolása ezzel szemben a Duna partjáról, Budapestről mutatott utat Milton *Moszkóviájához*.

Bibliográfia

- BEDFORD, R. D.: „Milton’s journeys north: *A Brief History of Moscovia and Paradise Lost*”. *Renaissance Studies*, 7.1, 1993. 71–85.
- BINNEY, M. W.: „Russia as ‘Pattern or Example’: John Milton’s *A Brief History of Moscovia* (1682)”. *Prose Studies*, 42.2, 2021. 150–176.
- CAWLEY, R. R.: *Milton’s Literary Craftsmanship: A Study of A Brief History of Moscovia*, New York, Gordian Press, 1965.
- DMITRIYEVA, O. – ABRAMOVA, N. (szerk.): *Britannia & Muscovy: English Silver at the Court of the Tsars*, New Haven, Yale Center for British Art, 2006.
- ERŐS, V.: „A XVI–XVIII. századi történetírás”. *Világosság*, 2009 nyár. III–125.
- EYTAN, S.: „Eastern Imaginings: Milton’s *Moscovia* and Beyond”. *The European Legacy*, 17.3, 2012. 367–376.
- FRANK, T.: „A magyar anglistika nehéz születése: Szenczi Miklós és Ország László”. In Papp G. (szerk.): *Értelmiségi választak 1945 után*, Budapest, Kossuth, 2017, 25–36.
- GYERGYAI, A.: „Arcképvázlat Szenczi Miklósról”. *Nagyvilág*, 20.12, 1975. 1912–1913.
- MILTON, J.: *The History of Britain, that Part Especially Now Call’d England*, London, 1670.
- PARRY, G.: „Milton’s *History of Britain* and the Seventeenth Century Antiquarian Scene”. *Prose Studies*, 19.3, 1996. 238–246.
- PÉTI, M.: *Paradise from Behind the Iron Curtain: Reading, Translating and Staging Milton in Communist Hungary*, London, UCL Press, 2022.
- SHORE, D.: „Why Milton is not an Iconoclast”. *PMLA*, 127.1, 2012. 22–37.
- SZENCZI, M. (szerk.): *Milton, az angol forradalom tükre*, Budapest, Gondolat, 1975.
- SZENCZI, M.: „Milton o Rossziji”. *Russzko-jeuropejszije lityeraturnije szvazi*, Moszkva–Leningrád, 1966.
- SZENCZI, M.: „Milton on Russia”. *The New Hungarian Quarterly*, 25.8, 1967. 177–182.
- UZAKOVA, O.: *The Reception History of John Milton in Russia and the Former Soviet Union (1745–2013)*, doktori disszertáció, Oklahoma State University, 2014.
- WOLFE, D. M. (szerk.): *Complete Prose Works of John Milton*, 8. kötet, New Haven, Yale University Press, 1982, 475.

Rezümé

John Milton posztumusz kiadott A Brief History of Moscovia (Moszkóvia rövid története, 1682) című prózai műve a 17. századi angol történetírás igazi kuriózuma, amelyben az Elveszett Paradicsom szerzője a korabeli tudósításokra és útleírásokra támaszkodva tudósít Oroszország történetéről, földrajzáról, az ott élő népek szokásairól, valamint az angol–orosz kapcsolatokról. A Moszkóvia Milton magyar recepciójában is szerepet játszott: Szenczi Miklós, a nagy 20. századi miltonista tudós a 60-as évek végén nemzetközileg is elismert szaktanulmánnyal járult hozzá a mű értelmezéséhez. Dolgozatomban ezt a tanulmányt és Szenczi további, Milton Moszkóviájával foglalkozó munkáit vizsgálom.

Kulcsszavak: John Milton, Moszkóvia, Szenczi Miklós, fogadtatástörténet

Abstract

The London–Budapest–Moscow Axis: Miklós Szenczi on Milton’s Moscovia

John Milton’s posthumously published A Brief History of Moscovia (1682) is one of the lesser-known works of the great poet, in which eyewitness reports and early modern travelogues are collected to provide a concise summary of Russian history, geography, ethnography, and Anglo-Russian relations. This work also played some role in Milton’s Hungarian reception: Miklós Szenczi, the great 20th-century Miltonist, published an article in the late 1960s which, quite uniquely for a Central-Eastern European English Studies scholar, made its way to mainstream Milton criticism. In my paper, I consider Szenczi’s position on Milton’s treatise.

Keywords: John Milton, Moscovia, Miklós Szenczi, reception history